

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kim Zakrisson

Där spriten går in, går vettet ut
- en rättsutvecklingsanalys kring berusade lagöverträdare

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

Termin: HT 2014

Innehållsförteckning

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGSLISTA	4
1 INLEDNING	5
1.1 Allmänt	5
1.2 Syften	6
1.3 Frågeställningar	6
1.4 Avgränsningar	6
1.5 Metod och teori	7
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Material	8
1.8 Disposition	8
2 STRAFFRÄTTSLIGT ANSVAR	9
2.1 Konformitetsprincipen	10
2.2 Skuldprincipen	11
2.3 Uppsåt och oaktsamhet	11
2.4 Täckningsprincipen	12
3 HISTORISK TILLBAKABLICK	13
3.1 Medeltiden och 1600-talet	13

3.2 Frihetstidens 1700-tal	15
3.3 1864 års Strafflag	16
3.4 1900-talet och "rusbestämmelsen"	17
3.5 NJA 1973 s. 590	18
3.6 Sammanfattning - svensk rättshistoria	19
4 GÄLLANDE RÄTTSLÄGE	20
4.1 NJA 2011 s. 563	20
4.2 NJA 2012 s. 45	22
4.3 Konsekvenser av HD:s avgöranden	23
5 ANALYS	24
5.1 Tidigare regleringar	24
5.2 Kommentar - "rusdomen"	25
5.3 Kommentar - "samurajsvärdsmålet"	25
5.4 Dagens reglering	26
5.5 Problematik	27
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	29

Summary

A large number of the violent crimes that are committed in Sweden involve an intoxicated offender. How these offenders should be treated is a subject that has raised several debates regarding the most appropriate solution. The assessment of guilt for people committing crimes under the influence of alcohol has changed several times through Swedish legal history. Nonetheless there is still disagreement about the current methods appropriateness.

The legal position regarding intoxication in crimes has altered, as new criminal ideologies have gained foothold in Sweden. The view of consuming alcohol has also changed in a very significant way, and the medieval liberal attitude towards intoxications has since long been abandoned. Intoxication has gone from being a mitigating circumstance during the middle ages and 17th century, to become a circumstance leading to more restrictive assessments due to the new ideas which reached Sweden in the 18th and 19th century.

During the 20th century, when preventive thoughts dominated the criminal law, there was such a concern to take legal proceedings against these crimes that the requirement of intent was partially remitted. The current legal position was introduced in The Supreme Court ruling NJA 2011 s. 563 and was a clear standpoint on the issue, which also demonstrated the Court's important role when there is a legal uncertainty. Today equal treatment and predictability of the legal system are the most central principles of criminal law. This has lead to a regulation where the intoxication itself does not constitute a mitigating circumstance, but an assessment of guilt that should be carried out in the same manner as if the offender had been sober.

Even though the current legal position has been welcomed, there are also those who are more sceptical and believe that the solution will cause more problems than it solves. Will the current solution lead to a situation where intoxicated offenders can avoid punishment by claiming memory lapses, and how will the regulation affect sexual crimes committed by drunken offenders?

Sammanfattning

En stor del av våldsbrotten i Sverige begås av gärningsmän som handlat under självförvållat rus. Hur man straffrättsligt ska behandla den här kategorin av lagöverträdare är ett ämne som givit upphov till debatter kring vad som är den lämpligaste lösningen. Skuldbedömningen för personer som begått brott under inverkan av rusningsmedel har förändrats ett flertal gånger genom svensk rättshistoria, trots det rådet än idag oenighet kring rättsläget lämplighet.

Ur ett historiskt perspektiv kan konstateras att rättsläget kring berusning vid brott förändrats i takt med att nya straffrättsliga ideologier fått fäste i landet. Samtidigt har synen på alkoholkonsumtion förändrats på ett markant sätt och idag är medeltidens liberala inställning till rusdrycker sedan länge övergiven. Berusning har gått från att under medeltiden och 1600-talet varit en förmildrande och strafflindrande omständighet, till att under 1700- och 1800-talet blivit en faktor som givit upphov till restriktivare bedömningar p.g.a. de nya idéströmningar som nådde Sverige.

Under 1900-talet, då preventiva tankar dominerade straffrätten, fanns en så stor angelägenhet till lagföring vid brotten att uppsåtskravet till viss del eftergavs. Dagens rättsläge som fastslagits genom avgörandet NJA 2011 s. 563 var ett tydligt ställningstagande i frågan och visar på domstolens viktiga roll när oklarhet föreligger. Rättssäkerhet, likabehandling och förutsebarhet står idag i centrum i svensk straffrätt. Det har inneburit en reglering där berusningen i sig inte ska ses som en förmildrande omständighet, men där uppsåtsbedömningen trots allt ska göras på samma sätt som om gärningsmannen varit nykter.

Det gällande rättsläget, där bedömningen av gärningsmannens uppsåt ska göras enligt vanliga regler, har välkomnats av många. Trots det finns även de som är mer skeptiska och menar att regleringen kommer ge upphov till problem. Kommer rättsläget innebära att berusade gärningsmän med framgång kommer kunna skylla på minnesluckor eller inbillad fara, och vad blir konsekvenserna när bedömningen görs på sexualbrott begångna av berusade lagöverträdare?

Förord

Inspirationen till uppsatsämnet väcktes under grundkursen i straffrätt som jag läste på juristutbildningens termin 5. Min känsla var redan då att lagöverträdare som handlat under självförvällat rus utgjorde ett problematiskt ämne som lämnade en del obesvarade funderingar. När jag nu fick chansen bestämde jag mig därför att undersöka hur berusade gärningsmän behandlats historiskt. Förhoppningen är att på så sätt få en bild av hur dagens rättsläge tagit form. Förutom en historisk redogörelse blir det även högst intressant att titta närmare på den befintliga regleringens eventuella för- och nackdelar i jämförelse med hur dilemmat behandlats tidigare i landet.

Måste här få passa på att tacka min underbara sambo som stått ut med mig under uppsatsskrivandet och kommit med uppmuntrande kommentarer.

Riktar även ett stort tack till följande personer för korrekturläsning:

Christoffer Horvath

Emmie Söderqvist

Eva-Lena Zakrisson

Tommy Lindell

Ett extra stort tack till min handledare, Uta Bindreiter, för synpunkter och goda råd under uppsatsskrivandet.

Kim Zakrisson

Förkortningslista

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Ds	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (1950)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JP	Juridisk publikation
JT	Juridisk tidskrift
KRLL	Kristoffers Landslag
MELL	Magnus Erikssons Landslag
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Regeringens proposition
SL	Strafflagen (1864:11)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
SÖ	Sveriges internationella överenskommelser

1 Inledning

1.1 Allmänt

Alkohol har genom alla tider haft en stor del i den svenska kulturen och dagens samhälle är inget undantag. När det ska firas midsommarafton, julafton eller födelsedagar kommer alkoholen ofta in i bilden som del i det sociala samspelet. Trots att rusdrycker ofta förknippas med festligheter och andra högtider, förövas en stor del av våldsbrotten i Sverige av personer som varit under självförvållat rus.¹ Med självförvållat rus menas här att någon frivilligt berusat sig genom intag av alkohol eller annat preparat.² Det får i sammanhanget även ses som allmän kändedom att berusning påverkar människors förstånd genom att man blir mer oberäknelig och lätttrörd.

Trots att berusade gärningsmän står för en stor del av brottsligheten är känslan att det finns frågetecken på området. Brottsliga gärningar kräver enligt svensk rätt att skuld föreligger, men hur hanterar man situationer då gärningsmannen drabbats av minnesförluster eller hävdar att agerandet varit i inbillat självförsvar? Kan man skylla på berusningen och gå fri? Allt som oftast blir det en avvägning mellan rättssäkerheten och intresset av en effektiv lagföring.

Uppsatsen kommer att bjuda läsaren på en historisk tillbakablick kring berusade gärningsmän och redogöra för hur självförvållat rus behandlats i Sverige genom åren. De straffrättsliga ideologier som varit i ropet har givetvis påverkat hur man valt att hantera frågan, men även samhällets syn på alkoholdrickande har varit en viktig faktor. Genom att undersöka hur frågan hanterats historiskt är förhoppningen att läsaren ska få en klarare uppfattning om hur det gällande rättsläget tagit sin form. Läsaren kommer även att kunna ta del av en analys kring dagens rättsläge för att på så sätt uppmärksamma de problematiseringar och debatter som regleringen givit upphov till.

¹ SOU 1996:185 Del I, s. 147.

² SOU 1996:185 Del I, s. 148.

1.2 Syften

Uppsatsen syftar till att under anläggande av ett rättshistoriskt perspektiv undersöka hur berusade lagöverträdare har hanterats i svensk straffrätt. Tanken är att på så sätt dels uppmärksamma hur dagens lösning på problemet har växt fram, dels att synliggöra vilka idéer som varit centrala för förändringen. Uppsatsen har även till syfte att analysera den nuvarande regleringen och belysa den möjliga problematik som rättsläget kan komma att ge upphov till.

1.3 Frågeställningar

För att uppfylla syftet kommer följande frågeställningar att hanteras:

Hur behandlades berusade lagöverträdare förr i tiden och på vilket sätt har regleringen förändrats?

Varför ser dagens rättsläge ut som det gör och vilket problematik finns det?

1.4 Avgränsningar

Utrymmet är begränsat och för att ge uppsatsen kvalité krävs avgränsningar. Arbetet kommer endast att beröra straffansvar vid självförvållat rus med fokus på alkohol som rusmedel. Alkoholpsykosor kommer inte att få något större utrymme i arbetet eftersom det är grund för presumtion mot fängelse.³ Vidare kommer fokus att ligga på uppsåtsbrotten då oaktsamhetsbrotten är mindre problematiska eftersom man ofta agerat oaktsamt genom att berusa sig.⁴

Uppsatsen kommer på ett högst förenklat och schematiskt sätt att redogöra för straffrättens grunder. Av utrymmesbrist kommer det inte heller finnas möjlighet för en jämförelse med andra länder, utan fokus kommer endast att ligga på den svenska rättsordningen.

³ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 373-374.

⁴ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 368.

1.5 Metod och teori

Arbetet utgår från såväl ett rättsutvecklings-, som ett kritiskt perspektiv. Då uppsatsen undersöker hur regleringen förändrats i Sverige över tid är det rättsutvecklande perspektivet utan tvekan att föredra beträffande den historiska delen. När arbetet i sitt mer analytiska avsnitt problematiserar och granskar dagens rättsläge på området kommer det kritiska perspektivet väl till hands.

Uppsatsens frågeställningar går bl.a. ut på att undersöka och besvara hur berusning vid brott hanterades förr i tiden, men även att granska den befintliga lösningen på dilemmat. För att uppfylla uppsatsens ändamål är därför den rättshistoriska och den rättsdogmatiska metoden de mest lämpade hjälpmetoderna. Den rättshistoriska metoden kommer väl till användning då uppsatsen belyser förändringar över tid ur ett utvecklingsperspektiv kring berusade gärningsmän. Den rättsdogmatiska metoden, som innebär att man tolkar rättskällorna i sin hierarkiska ordning, passar arbetet på ett bra sätt då nuvarande rättsläget på området ska analyseras.

1.6 Forskningsläge

Det har skrivits relativt lite på området beträffande tidsperioden före 1700-talet. Jägerskiölds artikel *Straffansvar vid rus - en historisk studie* (1965) och Wetters verk *Straffansvar vid rus* (1929) har därför varit väldigt centrala för uppsatsens historiska del. Här ska dock tilläggas att Wetter och Jägerskiölds har intagit två olika ståndpunkter. Uppsatsen väger därför in argumenten i ett större historisk sammanhang för att på så sätt komma fram till den mest troliga slutsatsen.

Efter NJA 2011 s. 563 uppstod debatt och en hel del artiklar publicerades på området. Leijonhufvud och Wennberg har intagit en mer skeptisk position till domstolens nya praxis än Asp och Ulväng som välkomnat avgörandet såsom tidsenligt. Arbetet utgår från synpunkterna som framhävts i debatten och analyserar sedermera argument utifrån ett kritiskt perspektiv.

1.7 Material

Uppsatsen bygger på en studie av lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Det fanns en stor mängd källor och litteratur att studera kring dagens rättsläge och Sveriges yngre historia. Materialsökandet visade sig dock vara besvärligare beträffande de äldre svenska regleringarna. Då det varit begränsat med material har både Jägerskiölds och Wetters verk varit viktiga för arbetet. Här ska även SOU 1996:185 lyftas fram som belysande för uppsatsens historiska del. När det kommer till Sveriges yngre historia och det gällande rättsläget har avgörandena NJA 1973 s. 590 och NJA 2011 s. 563 kommit till stor nytta. Även Strahls artikel *Straffansvar vid rus* (1965) var till stor hjälp när 1900-talets rättsläge skulle granskas. Artiklar skrivna av Asp, Ulväng, Leijonhufvud och Wennerberg visade sig vara väsentliga för att belysa debatten som aktualiserats på 2000-talet.

1.8 Disposition

Kapitel 2 ger läsaren en genomgång av straffrättens grunder där viktiga principer och begrepp förklaras på ett enkelt sätt. Här kommer även kraven för straffrättsligt ansvar att behandlas. Tanken med avsnittets placering är att läsaren på så sätt ska få det enklare att följa den fortsatta framställningen.

I kapitel 3 belyser uppsatsen svensk rättshistoria kring berusade lagöverträdare. Genomgången kommer beröra tidsperioden från medeltida Sverige och fram till 1900-talet. Läsaren ska förhoppningsvis uppmärksamma de rättshistoriska förändringar som skett på området och se hur de format dagens rättsläge.

Kapitel 4 innehåller en analys kring det gällande rättsläget där två avgöranden från Högsta domstolen (HD) står i fokus. Den kronologiska ordningsföljden har valts för att underlätta läsningen och ge en helhetsbild av rättsområdet.

Kapitel 5 innehåller uppsatsens analytiska del där ett problematiserande- och kritiskt perspektiv lyfts fram gällande såväl tidigare, som nuvarande rättsläge.

2 Straffrättsligt ansvar

Brottsbalken (BrB) 1 kap. 1 § stadgar: ”Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet”.⁵

Bestämmelsen ger uttryck för den centrala legalitetsgrundsatsen och är en av rättssäkerhetens stöttepelare. Stadgandet slår helt enkelt fast att en gärning måste vara straffbelagt för att vara brottslig.⁶

Straff ska alltså vara föreskrivet, men förutom straffet krävs även att vissa omständigheter föreligger och man delar för pedagogikens skull in omständigheterna i rekvisit för en otillåten gärning och rekvisit för personligt ansvar.⁷ Indelningen sker vidare i en A1-nivå och en B1-nivå, där A-nivån reglerar otillåten gärning och B-nivån det personliga ansvaret. Rekvisiten för en otillåten gärning är uppfyllda om handlingen bryter mot en straffbestämmelse samt att gärningsmannen haft kontroll över händelseförloppet, alternativt att gärningsculpa förelegat.⁸ Personligt ansvar å andra sidan kräver att personen i fråga handlat med en viss typ av skuld.⁹

Utöver de ovan förklarade nivåerna finns även en A2- och en B2-nivå. A2-nivån tar sikte på rättfärdigande omständigheter som nöd eller nödvärn och B2-nivån reglerar ursäktande undantagsregler som straffrättsvillfarelse eller tillfällig sinnesförvirring utan eget vållande.¹⁰ För att det ska vara frågan om ett brott ska alla de fyra stegen, från A1-nivå till och med B2-nivå, vara uppfyllda.

I kapitlets följande delar redogörs för några av straffrättens centrala principer kring skuld och ansvar. Nedan kommer dessutom de olika uppsåtsformerna och begreppet oaktsamhet att beröras, om än på ett något förenklat sätt.

⁵ Brottsbalken (1962:700).

⁶ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 19.

⁷ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 58.

⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 58-60.

⁹ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 31.

¹⁰ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 63-66.

2.1 Konformitetsprincipen

Konformitetsprincipen slår fast det grundläggande kravet att endast den som haft förmåga eller tillfälle att rätta sig efter lagen ska kunna hållas straffrättsligt ansvarig. Om man saknat möjlighet eller kapacitet att följa lagen, och det inte berott på något som man på ett tidigare stadium borde ha gjort, ska straffrättsligt ansvar inte kunna göras gällande.¹¹ Principen sätter på så sätt ramarna för när man ska kunna beskylla någon för en gärning och är även den ett uttryck för rättssäkerhet, dock främst på en politisk nivå gällande lagstiftning.¹²

När förhåller det sig då så att någon saknat förmåga att rätta sig efter lagen?

Om en gärning företagits av någon som inte velat utföra handlingen eller som på annat sätt varit förhindrad att kontrollera det man gjort ska personen inte heller straffas. En handling kan vara ofrivillig om den som utfört den saknat kontroll över sin fysiska förmåga, vilket till exempel kan vara fallet om personen i fråga drabbats av spasmer eller liknande tillstånd som påverkat kroppskontrollen. Vidare kan man vara oförmögen att rätta sig efter lagen om den som ansvar riktas mot exempelvis varit förklarad vid gärningstillfället då brottet begåtts genom underlåtenhet, eller om den som utfört gärningen gått i sömnen då handlingen utförts.¹³

Situationer finns också då man inte haft möjlighet att rätta sig efter lagen och det kan inträffa då den som handlat inte kände till en viss lagbestämmelse och därför inte insett att man gjort något olagligt. Man ska ha förstått att det man gjort är olagligt för att kunna hållas ansvarig. De flesta straffrättsvillfarelser av det här slaget betraktas dock inte som godtagbar enligt dagens rättsordning, men enligt BrB 24 kap. 9 § kan emellertid en villfarelse vara ansvarsbefriande om den grundats på fel i kungörelsen av en lag eller liknande omständighet.¹⁴

¹¹ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 271-272.

¹² Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 271.

¹³ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 272.

¹⁴ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 35-36.

2.2 Skuldprincipen

Skuldprincipen, som härstammar ur konformitetsprincipen, innebär att brott förutsätter viss skuld hos gärningsmannen.¹⁵ Principen, som även den är viktig ur ett rättssäkerhetsperspektiv, ger dessutom uttryck för att man inte ska utstå hårdare straff än vad som motsvaras i skulden. Straffet ska alltså vara proportionerligt i förhållande till gärningsmannens skuld.¹⁶ Straffrättslig skuld föreligger om en gärning företagits med uppsåt eller oaktsamhet. Uppsåt är en grövre form av skuld än oaktsamhet, då oaktsamhet måste vara särskilt kriminaliserat för att vara straffbart.¹⁷ Det är åklagaren som har att visa den åtalades skuld och det höga beviskravet i straffrätten är att skulden ska vara ställd utom rimligt tvivel.¹⁸ Trots att det inte är en direkt del av skuldprincipen bör artikel 6.2 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR) nämnas. Artikel 6 ger uttryck för kravet att man ska anses oskyldig till dess att motsatsen är bevisad.¹⁹

2.3 Uppsåt och oaktsamhet

BrB 1 kap. 2 § st. 1 slår fast: ”En gärning skall, om inte annat är särskilt föreskrivet, anses som brott endast då den begås uppsåtligen”.²⁰

Lagrummet stadgar att en gärning endast är brottslig då den begåtts med uppsåt, om inte annat står i en specifik brottsbestämmelse. Något förenklat kan sägas att en gärning är begången med uppsåt om den företagits med ”vett och vilja”.²¹ Det finns olika former av uppsåt som vanligen delas in i tre grupper. Avsiktsuppsåtet är den övre gränsen av uppsåt där gärningsmannen hela tiden haft gärningens följd som handlingens mål. Den undre gränsen,

¹⁵ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 269-271.

¹⁶ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 48.

¹⁷ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 31.

¹⁸ NJA 1980 s. 725.

¹⁹ Rom den 4 november 1950, SÖ 1952:35.

²⁰ Brottsbalken (1962:700).

²¹ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 270.

likgiltighets uppsåtet, innebär att gärningsmannen är likgiltig till risken att följden kan komma att inträffa. Emellan dessa former finns även insiktssuppsåtet, som innebär att någon utför gärningen utan tvivel om att en viss följd kommer inträffa.²² Det är endast i undantagsfall som ett brott kräver en särskild uppsåtsform och som oftast spelar det ingen roll vilket uppsåt som kan bevisas. Undantagsfallen gäller bl.a. brott som kräver kvalificerat uppsåt.²³

Oaktsamhet är en lägre form av skuld än uppsåt och kräver som sagt att skuldformen är kriminaliserad i det särskilda fallet. Oaktsamhet kan på ett förenklat sätt förklaras som att gärningsmannen begått en handling utan att ha tagit tillräcklig hänsyn till de risker som gärningen kunde ha medfört.²⁴

2.4 Täckningsprincipen

För att kunna utkräva straffrättsligt ansvar krävs det slutligen ett visst samband mellan det personliga ansvaret och gärningen, därför prövar man om gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet omfattar den rättsstridiga gärningen. Uppsåtet eller oaktsamheten ska då täcka såväl rekvisiten för den otillåtna gärningen på A1-nivå, som frånvaron av rättfärdigande omständigheter på A2-nivå.²⁵ Huvudsaklig överensstämmelse ska kunna fastställas mellan skulden och gärningen, vilket innebär att det ska finnas viss samstämmighet mellan det verkliga händelseförloppet och det händelseförlopp som gärningsmannen uppfattat. Det krävs alltså inte fullständig överensstämmelse, men om gärningsmannen har en tillräckligt felaktig bild av vad som hänt så föreligger vanligen inte skuld.²⁶ Slutligen ska frånvaron av rättfärdigande omständigheter täckas av skulden. Uppfylls inte täckningskravet på A2-nivå kan rättfärdigande omständigheter som nöd, samtycke eller nödvärn att aktualiseras.²⁷

²² Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 286-290.

²³ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 34-36.

²⁴ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 36-37.

²⁵ Asp, Ulväng, JP 2009, s. 266.

²⁶ Asp, Ulväng, JP 2009, s. 269-273.

²⁷ Asp, Ulväng, JP 2009, s. 271-272.

3 Historisk tillbakablick

Sett ur ett historiskt perspektiv kan konstateras att en stor del av vålds- och förtalsbrotten i Sverige förövats under inflytande av alkohol.²⁸ Synen på alkohol har dock förändrats markant genom åren och den aspekten gör det högst intressant att undersöka hur berusning vid brott behandlats förr i tiden.

I följande avsnitt kommer läsaren att få ta del av historiken kring berusade lagöverträdare och se hur regleringen förändrats i Sverige. Kapitlet kommer behandla en lång tidsepok med start i medeltiden och landskapslagarnas Sverige. Avslutningsvis kommer 1900-talet, då BrB och ”rusbestämmelsen” gjorde entré i svensk rätt, att beröras.

3.1 Medeltiden och 1600-talet

Rusdrycker var en stor del av det svenska samhället redan under medeltiden och inställningen till alkohol var påtagligt mer liberal än i idag. Under medeltiden och 1600-talet sågs det exempelvis inte som något märkligt eller tabubelagt att dricka sig ordentligt berusad när tillfälle gavs.²⁹

De äldsta svenska lagarna var de så kallade landskapslagarna, som tros ha nedteknats på 1200-talet.³⁰ I landskapslagarna behandlades, av allt att döma, berusade och nyktra lagöverträdare relativt likvärdigt. Exempel på det är stadgandet i Östgötalagen där den som varit berusad och huggit ner någon annans gärdesgård skulle dömas till böter, vilket var samma straff som för en nykter person. I Gutalagen fanns dock visst utrymme för att betrakta berusning som förmildrande om någon kastat ur sig okvädningsord, men det krävdes då först och främst att den som yttrat förolämpningarna bett om ursäkt³¹

²⁸ Ericsson, Spiritus 2006, s. 18-19.

²⁹ Jägerskiöld, SvJT 1965, s. 306.

³⁰ Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt*, 2010, s. 49-50.

³¹ Ericsson, Spiritus 2006, s. 16-17.

Under 1300-talet enades landskapen genom Magnus Erikssons Landslag (MELL), som blev Sveriges första rikstäckande lag. År 1442 kom lagen ut i en ny tappning genom Kristoffers Landslag (KRLI).³² KRLI innehöll då bl.a. ett stadgande där berusning sågs som en försvårande omständighet vid hustrumisshandel, men förutom några få undantag kunde inte några större tecken på särbehandling för berusade gärningsmän skönjas i medeltidens landslagar³³

Lagtexten gav inte uttryck för någon påtaglig särbehandling men hur agerade domstolarna? Wetter menar att perioden fram till 1700-talet var fri från särbehandling och att berusade gärningsmäns skuld bedömdes på samma sätt som för nyktra personer som brutit mot lagen.³⁴ Jägerskiöld är istället av den uppfattningen att den kanoniska och romerska rätten, som hade stort inflytande i Sverige på medeltiden och 1600-talet, påverkade bedömningen.³⁵

Sverige tog, enligt Jägerskiöld, samma position som den kanoniska rätten under katolska kyrkans frammarsch på medeltiden. Kanoniska rättens culperegler fäste stor vikt vid personens vilja gällande handlingar och såg därför viljan som en avgörande faktor vid skuldbedömningen. Strafflindring vid berusning var därför troligt eftersom gärningsmännens vilja ofta var svår att fastslå.³⁶

När Hovrätten (HovR) introducerades i Sverige på 1600-talet hade många av domarna i domstolen påverkats av tysk rätt. Tyskland var vid tiden väldigt influerat av romersk rätt och därigenom sipprade romersk rättsliga värderingar in i Sverige.³⁷ Precis som den kanoniska rätten, lade även romersk rätt stor vikt vid viljan i handlingarna. Jägerskiöld menar därför att HovR troligtvis dömde ut viss strafflindring för berusade personen som brutit mot lagen.³⁸

³² Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt*, 2010, s. 50.

³³ Ericsson, *Spiritus* 2006, s. 16.

³⁴ Wetter, *Straffansvar vid rus*, 1929, s. 27-31.

³⁵ Jägerskiöld, SvJT 1965, s. 305-313.

³⁶ Jägerskiöld, SvJT 1965, s. 306-309.

³⁷ Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt*, 2010, s. 86- 87.

³⁸ Jägerskiöld, SvJT 1965, s. 306-309.

3.2 Frihetstidens 1700-tal

Tiden efter 1600-talets stormaktstid brukar ofta benämnas frihetstiden och var en period kantad av en försvagad kungamakt samtidigt som en allt starkare politisk makt växte fram.³⁹ Maktskiftet ledde till nya tankegångar i Sverige och det fanns nu även ett större krav på folket att avstå alkohol.⁴⁰ Ericsson menar dock att de förbud mot alkohol som kom till på 1700-talet främst var utfärdade på ekonomiska grunder, då det helt enkelt var för dyrt att importera en så stor mängd råvaror som alkoholtillverkningen efterfrågade.⁴¹ Jägerskiöld anser dock att de förändringarna som inträffade berodde på en förändrad syn på alkoholdrickande i Sverige. Vidare menar Jägerskiöld att de kristna pietisterna förde de nya värderingarna med sig till Sverige och då många högt uppsatta personer i landet var anhängare till pietismen blev genomslaget av deras tankar stort. Samtidigt hade man för första gången på allvar börjat se de konsekvenser som en kraftig alkoholkonsumtion ger upphov till. Det här var enligt Jägerskiöld omständigheter som gjorde att man på allvar började ifrågasätta lämpligheten i att berusning utgjort en förmildrande omständighet.⁴²

När 1733 års kungliga förordning emot svalg och dryckenskap infördes kom det att bli ett första steg i en ändrad inställning beträffande berusning vid brott. Förordningens punkt. 4 fastslog: ”*Begår någon uti fylleri Missgärning, densamma skal den dryckenskap ei til ursäckt eller befrielse lända, utan bör han särskilt för dryckenskapen, och särskild för det andra Brättet, plückta.*”⁴³

Stadgandet innebar att Sverige för första gången fick ett tydligt och reglerat ställningstagande kring problemet. Berusning ansågs inte längre vara en ursäktande eller strafflindrande omständighet. Förordningen innebar också att berusning på allmän plats förbjöds, då brottet fylleri infördes i svensk lag.⁴⁴

³⁹ Häthén, *Stat och straff*, 2014, s. 147.

⁴⁰ SOU 1996:185 Del II, s. 108.

⁴¹ Ericsson, *Spiritus* 2006, s. 21.

⁴² Jägerskiöld, SvJT 1965, s. 312-313.

⁴³ SOU 1996:185 Del II, s. 108.

⁴⁴ Strahl, SvJT 1965, s. 370-371.

3.3 1864 års Strafflag

Under århundradets mitt infördes 1841 års kungliga förordning emot fylleri och dryckenskap, som i 3 § stipulerade: ”*Begår något brott i fylleri, hvarhelst det ocker, må hans tillstånd ej lända honom till ursäkt, utan han skall, jemte ansvar efter denna Förordning, vara underkastad alla de påföljder, som Lag eller Författning i hvarje fall föreskrifva, ...*”⁴⁵

Förordningen förändrade egentligen inte rättsläget utan var endast en uppdatering av 1733 års stadgande och fastslog återigen att självförvållat rus inte var en förmildrande omständighet och att fylleri fortfarande var ett brott.⁴⁶

År 1864 infördes Strafflagen (SL) och ersatte 1734 års Missgärningsbalk. SL medförde en del större förändringar som skulle gälla ända fram till BrB:s tillkomst. Straffrätten fick ett krav på tillräknelighet som innebar att vissa typer av gärningsmän skulle särbehandlas.⁴⁷ Kravet på tillräknelighet medförde att berusning kunde vara som en grund för ansvarsfrihet, men undantaget gällde inte för gärningsmän som handlat under självförvållat rus. Straffnedsättning eller straffrihet kunde förekomma om man inte varit i sina sinnens fulla bruk men självförvållade tillstånd var alltså inte som en grund för särbehandling.⁴⁸

Berusade lagöverträdare behandlades med andra ord precis som tidigare men hur skulle skuldbedömningen egentligen göras? Förarbetena till SL gav uttryck för att domstolarna skulle ha en viss möjlighet att fingera gärningsmannens tillräknelighet vid fall av kraftig berusning. Uppsåtsbedömningen skulle dock, trots gärningsmannens tillstånd, göras utifrån vanliga regler om straffrättslig skuld. Den vanliga bedömningen ansågs vara den lämpligaste lösningen då omständigheterna i det enskilda målet som oftast påverkade skulden och det blev upp till domstolarna att besvara om gärningen uppfyllde kravet på skuld.⁴⁹

⁴⁵ SOU 1996:185 Del II, s. 108.

⁴⁶ Strahl, SvJT 1965, s. 371.

⁴⁷ Strahl, SvJT 1965, s. 371-374.

⁴⁸ SOU 1953:14, s. 381-382.

⁴⁹ SOU 1996:185 Del II, s. 109.

3.4 1900-talet och ”rusbestämmelsen”

På 1900-talet skedde förändringar för att minska alkoholkonsumtionen i landet och statliga restriktioner infördes kring alkoholförsäljningen i Sverige. Här kunde historiken fått en annan prägel, men folkomröstning som hölls 1922 om ett förbud mot rusdrycker röstades ner med liten majoritet.⁵⁰ 1977 upphörde även fyllet att betraktas som ett brott enligt svensk lag.⁵¹

När BrB infördes 1964 innehöll lagen en ”rusbestämmelse” i 1 kap. 2 § st. 2 som stadgade: *”Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen eljest genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, må därav icke föränledas att gärningen ej anses som brott”*.⁵²

Stadgandet, som med undantag för språkliga justeringar, är gällande än idag och innebär att brott kan vara begånget trots att gärningen utförts under självförvållat rus eller annan sinnesförvirring.⁵³ Förutom stadgandet så togs kravet på tillräknelighet bort. Särbehandlingen av bl.a. sinnesförvirrade skulle istället ske på påföljdsnivå.⁵⁴ Bestämmelsen gällde inte bara rus i form av alkohol utan även andra preparat som gjort att gärningsmannen varit ur sina sinnens fulla bruk omfattades.⁵⁵ Förarbetena till BrB bekräftade att syftet inte varit att förändra rättsläget kring gärningar företagna under självförvållat rus. ”Rusbestämmelsens” förarbeten gav dock även uttryck för att en vanlig skuldbedömning inte alltid ger en fullgod lösning, framförallt vid brott där gärningsmannen varit kraftigt berusad kunde bedömningen bli problematisk och därför skulle en viss eftergift av uppsåtskravet kunna göras.⁵⁶

Hur man skulle efterge uppsåtet berördes inte mer ingående men olika tolkningsmetoder av ”rusbestämmelsen” gjordes gällande.

⁵⁰ Johansson, Spiritus 2001, s. 53-54.

⁵¹ Ds 2001:31, s. 15.

⁵² SOU 1996:185 Del II, s. 115.

⁵³ Asp, Ulväng & Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 365.

⁵⁴ Strahl, SvJT 1965, s. 378.

⁵⁵ Prop. 1962:10 B, s. 62.

⁵⁶ SOU 1953:14, s. 380-384.

Wetter förespråkade en metod där ett hypotetiskt test utfördes, man skulle då bortse från ruset och testa om gärningsmannen haft uppsåt i nyktert tillstånd, om alkoholen bidragit till att gärningen företogs var uppsåt bevisat.⁵⁷ Strahl förespråkade en annan tolkningsmetod och ansåg att man inte behövde efterge uppsåtskravet eftersom berusning inte utesluter skuld. Strahl ansåg att det inte var så problematisk att bevisa skuld trots gärningsmannens tillstånd och BrB 1 kap. 2 § st. 2 var då endast ett stadgande för att berusning inte var ursäktande.⁵⁸

3.5 NJA 1973 s. 590

1973 kom HD att avgöra det så kallade ”barnvagnsfallet” som skulle ge viss klarhet kring innebörden av BrB 1 kap. 2 § st. 2 Den kontroversiella tolkning som domstolen fastslog skulle komma att gälla ända fram till 2000-talet. Det uppmärksammade avgörandet rörde en man, som när han varit under kraftigt berusning, tagit med sig en barnvagn som stod i en trappuppgång där mannen tidigare varit boende.⁵⁹ Mannen, som sedermera åtalades för stöld, erkände omständigheterna i fallet men menade på att han i berusningen trott att det var hans egen barnvagn och att uppsåt till stöld därför inte funnits. Enligt domstolen skulle emellertid mannens villfarelse beträffande ägarrätten inte ses som ansvarsbefriande, men HD kom trots det här fram till att mannen inte haft det kvalificerade uppsåt som stöldbrottet kräver och konstaterade samtidigt att man inte kunde gå så långt som att efterge ett krav på kvalificerat uppsåt.⁶⁰ Mannen dömdes istället för brottet egenmäktigt förfarande och HD eftergav därmed, helt i enlighet med förarbetena till BrB, kravet på uppsåt till viss del.⁶¹ Domen innebar att ny praxis etablerades på området och var ett tydligt avsteg från kravet på täckning av gärningsmannens skuld. Avgörandet innebar att man i domstolarna kunde efterge uppsåtskravet då brottet begåtts av en berusad gärningsman, förutsatt att kvalificerat uppsåt inte krävdes.

⁵⁷ Strahl, SvJT 1965, s. 375-376.

⁵⁸ Strahl, SvJT 1965, s. 383.

⁵⁹ SOU 1996:185 Del I, s. 150.

⁶⁰ SOU 1996:185 Del I, s. 149-150.

⁶¹ SOU 1996:185 Del I, s. 151-154.

3.6 Sammanfattning - svensk rättshistoria

Medeltidens syn på alkohol påverkade troligtvis bedömningen av berusade lagöverträdare. Wetter menar dock att fullt straffansvar infördes innan 1700-talet och att rättsläget sedan lång tid tillbaka varit fast förankrat.⁶² Jägerskiöld är däremot av en annan uppfattning, enligt honom var berusning en förmildrande omständighet där fullt straff inte utdömdes.⁶³ Jägerskiölds resonemang kring den romerska och kanoniska rättens inflytande ligger också väl i linje med vad som hände i Sverige. Under HovR:s framväxt på 1600-talet var svenska jurister ofta utbildade i protestantiska länder, genom tysk rätt tog sig därför romersk rättsliga influenser in i rättssalarna och domarna dömde med romersk rätt i beaktande.⁶⁴ Under medeltiden hade Sverige även varit influerat av kanonisk rätt då katolska kyrkan var en stor maktfaktor i landet fram till reformationen.⁶⁵

Vare sig det var upplysta tankar, religion eller ekonomiska motiv som låg bakom så skedde det förändringar under 1700-talet som också lagfästes.⁶⁶

Synen på alkohol hade förändrats och strafflindring för berusade personer sågs inte längre som lämpligt. På 1800-talet blev tillräknelighet en del av svensk straffrätt. Dock undantogs de som frivilligt berusat sig och istället tillämpades en skuldbedömning där man bortsåg från gärningsmannens tillstånd och använde samma regler som för nyktra lagöverträdare.⁶⁷

Under 1900-talet uppstod debatter i samband med BrB:s införande, man ville få klarhet kring ”rusbestämmelsen” och hur den skulle tolkas. Efter NJA 1973 s. 590 var det mer eller mindre klarlagt att syftet med stadgandet hade varit att ge domstolarna möjligheten att efterge kravet på uppsåt.⁶⁸ Rättssäkerheten hade med andra ord fått ge vika för viljan att lagföra brotten.

⁶² Wetter, *Straffansvar vid rus*, 1929, s. 27-31.

⁶³ SOU 1996:185 Del I, s. 155.

⁶⁴ Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt*, 2010, s. 86-87.

⁶⁵ Modéer, *Historiska rättskällor i konflikt*, 2010, s. 45-47.

⁶⁶ Strahl, SvJT 1965, s. 371.

⁶⁷ SOU 1996:185 Del II, s. 109.

⁶⁸ SOU 1996:185 Del I, s. 149.

4 Gällande rättsläge

I kapitlet kommer redogöras för hur dagens reglering kring berusning vid brott har tagit sin skepnad.

HD har genom två väldigt uppmärksammade avgöranden helt ändrat rättsläget gällande uppsåtsbedömningen vid självförvållat rus, avgörandena och de efterföljande konsekvenserna kommer i det följande kapitlet att redogöras för.

4.1 NJA 2011 s. 563

Efter den så kallade ”rusdomen” förändrades synen helt på hur berusade gärningsmän skulle behandlas straffrättsligt. Domstolens nya praxis i målet var en radikal vändning i förhållande till rättsläget som infunnits efter NJA 1973 s. 590.⁶⁹

I målet hade en man spenderat kvällen tillsammans med sin sambo och deras gemensamma vän. Mannen, som under kvällens gång intagit stora mängder alkohol, var kraftigt berusad när han gick och lade sig. Några timmar senare då sambon och hennes vän försökte väcka mannen för att få honom att byta sovplats, inträffade något högst oväntat. Mannen gick plötsligt till attack mot dem med en 24 cm lång kökskniv.⁷⁰ Sambon och parets gemensamma vän lyckades ta sig ut ur lägenhet med livet i behåll och mannen, som senare insett vad som måste ha hänt, kontaktade själv polisen. Sambon och vännen uppgav för polisen att mannen inte visat några som helst tecken på aggression och att han befann sig i ett mer eller mindre halvvaket tillstånd. Under attackens slutskeende ska han även ha beklagade sig över att det var så mycket blod i lägenheten.⁷¹ Åtal väcktes mot mannen för försök till dråp och frågan som domstolen nu hade att besvara var om det funnits uppsåt till dråpförsök och om berusningstillstånd på något sätt skulle påverka bedömningen?

⁶⁹ Wennberg, *Introduktion till straffrätten*, 2014, s. 38.

⁷⁰ NJA 2011 s. 563, se punkt 1.

⁷¹ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 337.

HD inledde med att konstatera att avsiktsuppsåt eller insiktsuppsåt varit uteslutet i mannens tillstånd. Åklagaren hade alltså endast uppsåtets nedre gräns att bevisa, men då skulden inte ansågs ställd utom rimligt tvivel kunde ansvar för försök till dråp inte göras gällande.⁷²

Nu skulle HD ta ställningen till om berusningen skulle leda till en eftergift av uppsåtskravet.⁷³ Domstolen menade att en eftergift från uppsåtskravet, eller att konstruerar gärningsmannen ett uppsåt, är en kränkning av skuldprincipen och är därför inte ett godtagbart steg från rättssäkerheten.⁷⁴

Vidare anförde HD att den kriminalpolitiska ideologin med inriktning på prevention var mer eller mindre övergiven inom svensk straffrätt och att en eftergift av uppsåtskravet även skulle stå i strid mot artikel 6.2 EKMR.⁷⁵ Uppsåtsbedömning skulle enligt domstolen istället ske på samma sätt som om gärningsmannen varit nykter. HD resonerade också i sitt domslut kring det faktum att incidenten skedde utan förklaring och att mannen hade varit helt frånvarande under attacken. Mannen hade inte varit kontaktbar när det inträffade och angås uppriktigt förvånad när han insett vad han gjort.⁷⁶

Domstolen stannade inte där utan resonerade vidare kring självförvållat rus och menade att tillstånden inte per automatik utesluter uppsåt. HD förklarade att en gärningsman mycket väl kan ha uppsåt till vissa delar i ett brott, trots att en villfarelse gör att uppsåtsbrist föreligger kring andra delar. Med det här i beaktande dömdes mannen istället för grov misshandel.⁷⁷ HD undanröjde härmed tidigare gällande praxis och slog fast att uppsåtskravet inte längre skulle efterges. Gärningsmannens tillstånd ska inte längre spela någon roll vid uppsåtsbedömningen, utan en bedömning efter vanliga regler ska företas, precis på samma sätt som om personen hade varit nykter då det inträffade.⁷⁸

⁷² NJA 2011 s. 563, se punkt 5-14.

⁷³ NJA 2011 s. 563, se punkt 15.

⁷⁴ NJA 2011 s. 563, se punkt 20-23.

⁷⁵ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 338-339.

⁷⁶ NJA 2011 s. 563, se punkt 14-26.

⁷⁷ NJA 2011 s. 563, se punkt 28-29.

⁷⁸ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 337.

4.2 NJA 2012 s. 45

Nästa avgörande att bekräfta det nya rättsläget kom året efter då HD avgjorde det så kallade ”samurajsvärdomålet”. Målet rörde ett par som hade druckit vin och kollat på flertalet skräckfilmer i deras gemensamma bostad. Sambon gick och lade sig på kvällen och mannen, som också hade konsumerat det mesta av vinet, somnade på soffan.⁷⁹ När sambon senare gick upp för att väcka sin partner attackerade han henne plötsligt med ett samurajsvärd. Mannen högg sambon ett flertal gånger innan hon hann låsa in sig på toaletten. Sambon överlevde attacken men fick allvarliga skador på överkroppen och huvudet.⁸⁰ Mannen uppgav att han inte hade några som helst minnesbilder från incidenten och att han därför varken kunde erkänna eller förneka brott. När ett alkoholtest gjordes hade han en promillehalt på 2,12 i blodet.⁸¹

Åtal väcktes för försök till mord och HD uttalade att det är bedömningen från ”rusdomen” som ska tillämpas.⁸² Domstolen konstaterade att mannen varken haft avsiktssuppsåt eller insiktssuppsåt till mordförsök och när man sedan slog fast att inte heller likgiltighetsuppsåt kan ha förekommit i det nästintill psykotiska tillstånd som mannen befunnit sig i kunde straffansvar för mordförsök inte göras gällande.⁸³ Enligt HD kunde emellertid uppsåt fastställas beträffande andra delar av gärningen och mannen dömdes därför, helt i enlighet med HD:s nya praxis, till fängelse för synnerligen grov misshandel. Domstolen resonerade även kring om det möjligtvis förelåg en putativsituation. En inbillad uppfattning om att mannen befunnit sig i fara och handlat i nödvärn. HD menade att mannen kan haft skäl att anta att han varit i fara, men eftersom våldet mot sambon var så pass omfattande och då attacken pågått under en relativt lång tid, borde han ha insett att faran var över.⁸⁴

⁷⁹ NJA 2012 s. 45, se punkt 2.

⁸⁰ Wennberg, JT 2011/12, s. 912.

⁸¹ NJA 2012 s. 45, se punkt 20.

⁸² NJA 2012 s. 45, se punkt 11.

⁸³ NJA 2012 s. 45, se punkt 29-37.

⁸⁴ NJA 2012 s. 45, se punkt 38-44.

4.3 Konsekvenser av HD:s avgöranden

HD har genom NJA 2011 s. 563 gått ifrån det tidigare rättsläget på ett väldigt tydligt sätt och domstolens avgörande gav upphov till nya debatter kring bedömningen av berusade gärningsmän. Leijonhufvud är av den uppfattningen att domstolen tolkat ”rusbestämmelsen” på ett felaktigt sätt som står i strid med BrB:s förarbeten och tar fokus från individens ansvar.⁸⁵ Vidare menar Leijonhufvud att gärningsmän kommer kunna utnyttja rättsläget och att bedömningen kan få förödande konsekvenser vid sexualbrotten⁸⁶ Leijonhufvud får medhåll för sina ståndpunkter från Wennberg som menar att rättsläget kan innebära att lagöverträdare kommer kunna skylla på berusningen och gå fria.⁸⁷

På andra sidan i debatten hittas Asp och Ulväng som menar att Strahls tolkning av ”rusbestämmelsen” blivit gällande rätt. Domstolens nya tolkning av lagrummet gör att stadgandet endast slår fast att brott kan förövas under rus och att uppsåt kan föreligga trots tillståndet.⁸⁸ Ulväng menar dessutom att den tidigare tolkningen av rusbestämmelsen, där man eftergav kravet på uppsåt, var en kränkning av straffrättsliga principer och av EKMR.⁸⁹

Asp och Ulväng anser att problematiken kring självförvållat rus inte är så stor eftersom man, trots tillståndet, allt som oftast har uppsåt till det man gör. Man ger visst medhåll till Leijonhufvud och konstaterar att det kommer dyka upp anmärkningsvärda fall där HD:s nya praxis kommer ge avtryck, dock hävdar Asp och Ulväng att det kommer vara frågan om ett väldigt litet antal avgöranden som påverkas av det nya rättsläget.⁹⁰ De framhåller också att det i de fall som kommer påverkas av den nya bedömningen oftast går att fastställa uppsåt i vissa delar av gärningen, samt att det finns oaktsamhetsbrott som gärningsmannen kan komma att fällas för då uppsåt inte går att bevisa.⁹¹

⁸⁵ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 339-340.

⁸⁶ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 351.

⁸⁷ Wennberg, JT 2011/12, s. 905.

⁸⁸ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 353-354.

⁸⁹ Ulväng, JT 2011/12, s. 558-560.

⁹⁰ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 341-342.

⁹¹ Leijonhufvud m.fl. SvJT 2012, s. 355-356.

5 Analys

I kapitlet kommer uppsatsen att analysera och problematisera rättsläget kring berusade lagöverträdare. Läsaren kommer i det följande att få ta del av svaren på arbetets frågeställningar, där såväl tidigare, som nuvarande regleringar berörs i en kronologisk ordningsföljd.

5.1 Tidigare regleringar

Från medeltiden och fram till att 1733 års förordning emot svalg och dryckenskap infördes finns oenighet kring rättsläget. Jägerskiölds ståndpunkt känns dock som den mest troliga, då det efter en studie av svensk rättshistoria tydligt framgår hur stor påverkan romersk och kanonisk rätt haft i Sverige. Att domstolarna utdömt strafflindring till berusade lagöverträdare bör därför ses som högst troligt med tanke på de aspekter som Jägerskiöld belyser kring den romerska och kanoniska rättens syn på skuld. Trots att frågan inte var reglerad i större utsträckning gav de medeltida lagarna ett visst uttryck för särbehandling av berusade personer och eftersom inställningen till alkohol var en helt annan än idag, inverkat med all säkerhet det här på hur pass förlåtande man var.

1700-talet innebar att strafflindringen försvann och fylleri blev ett brott. Upplysningens idéer och en allt mer restriktiv syn på alkoholkonsumtion påverkade med största sannolikhet förändringen. 1800-talets rättsläge påminde en hel del om dagens reglering då berusning inte sågs som en förmildrande omständighet, men uppsåtsbedömningen skulle göras enligt vanliga regler.

Beträffande 1900-talet kan konstateras att rättsläget efter NJA 1973 s. 590, då uppsåtskravet eftergavs, står i strid med täcknings- och skuldprincipen. Det vi idag kan se som orimligt var dock förenligt med de för tiden rådande straffrättsliga tankarna. Förutom prevention och angelägenheten att lagföra brott hade ett krav på minskad alkoholkonsumtion genom nykterhetsrörelser och statligt reglerad alkoholförsäljning växt fram som en bidragande faktor.

5.2 Kommentar - ”rusdomen”

Precis som ”barnvagnsfallet” varit på 1900-talet, var HD:s avgörande NJA 2011 s. 563 i mångt och mycket en ideologisk vägledare. I sina domskäl gav domstolen även uttryck för att Sverige till viss del gått ifrån de tankar kring allmänprevention och individualprevention som tidigare spelat en stor roll i svensk straffrätt. Numera är det istället uttryck som legalitet, likabehandling, proportionalitet och förutsebarhet som är av central betydelse. Domstolen lade i målet stor vikt vid vad gärningsmannen kan ha haft för uppfattning och möjlig insikt om det hans gärning orsakat, men HD kom dock fram till att uppsåt för försök till dråp inte bevisats fullt ut och då en bedömning enligt tidigare rättsläge inte längre kunde rättfärdigas dömdes mannen istället för grov misshandel. Förutom att fastslå de straffrättsliga ideologiernas positioner i Sverige, gav avgörandet även tydligt uttryck för HD:s och prejudikatverkans viktiga roll i när det föreligger oklarheter i rättstillämpningen.

5.3 Kommentar - ”samurajsvärdsålet”

I likhet med NJA 2011 s. 663 kunde åklagaren i NJA 2012 s. 45 inte bevisa uppsåt gällande mordförsök, men väl för misshandel. Målet skiljer sig från andra fall av berusade gärningsmän genom att reaktionen var så pass oväntad att den inte var helt självförvållad och mannens tillstånd var därför nästintill att klassas som psykotiskt. Avgörandet aktualiserade även problematiken kring så kallade putativsituationer. Mannen hade tittat på skräckfilmen ”Alien” med sin sambo och var kraftigt berusad när han somnade. När sambon väckte honom menade mannen att han måste tro att han varit i fara och att handlandet varit i självförsvar grundat i en inbillad nödsituation. Domstolen ansåg dock att attacken pågått under en så lång tid att mannen borde insett att faran var över. Liknande situationer av nöd eller nödvärn öppnar dock upp för nya besvär vid tillämpningen av HD:s nya praxis, man kan tänka sig en berusad gärningsman som hävda inbillad fara, och om inte övervåld eller en alltför långvarig motattack förekommit, kan personen i fråga gå fri.

5.4 Dagens reglering

Den tolkningen av berusade lagöverträdare som bl.a. Strahl tidigare förespråkade påminner i mångt och mycket om dagens lösning på dilemmat. Stadgandet har gått från att ha varit en grund för att efterge uppsåt, till att endast utgöra lagstöd för att självförvållat rus inte utgör en ursäkt.

Nu ska som bekant en vanlig uppsåtsbedömning företas på berusade lagöverträdare, men går det verkligen att göra en helt vanlig bedömning vid fall vars omständigheter inte är särskilt vanliga? Som anförts anser Asp och Ulväng att det trots berusningen som oftast går att bevisa uppsåt, men hur blir det då om gärningsmannen varit kraftigt berusad? Asp och Ulväng bör få visst medhåll för sina resonemang, men samtidigt ska de fall där kraftigt berusade personer hävdar minnesluckor eller putativt nödvärn observeras. Det blir då knappast tal om en helt vanlig uppsåtsbedömning, utan en anpassningsbar och flexibel metod där domstolen försöker utröna gärningsmannens möjliga insikt.

Den tidigare tolkningen av ”rusbestämmelsen” stod i strid med nuvarande straffrättsliga principer och dagens rättsläge ligger betydligt mer i linje med de ideologier som straffrätten bygger på för att upprätthålla rättssäkerheten. Här kan en form av balansgång skönjas där olika straffrättsliga intressen vägs mot varandra, på ena sidan hittar man rättssäkerheten och förutsebarheten, på andra sidan återfinns effektiviteten och viljan att lagföra brotten.

Dagens reglering förefaller på det hela taget som tillfredställande. Straffrättens höga beviskrav, ställt utom rimligt tvivel, är till för att skulden ska vara bevisad innan man utdömer straffansvar och beviskravet ska givetvis gälla oavsett gärningsmannens tillstånd. Dagens straffrättsliga ideologier har visat sig vara överordnat det preventiva tänkandet där lagföring till varje pris stod i centrum. Visst har man själv ansvaret när man dricker sig berusad och givetvis får man stå för det man ställt till med, men trots det bör dagens rättsläge få företräde när det föreligger oklarhet i ett mål. Det faktum att man inte ska kunna dömas för uppsåtsbrott om uppsåt inte går att bevisa känns inte mer än rimligt.

5.5 Problematik

Vilken problematik kan då det gällande rättsläget ge upphov till? Som vi sett ställs uppsåtsbedömningen på sin spets i de fall när gärningsmannen hävdar minnesförluster eller påstår sig ha handlat i en inbillad nödsituation. Det kan då bli problematiskt att fastställa skuld enligt täckningsprincipens regler, men är problemet verkligen så stort att uppsåtskravet ska få stå tillbaka?

Som tidigare nämnts bör dagens rättsläge beträffade gärningar begångna under självförvållat rus ses som en förnuftig och rimlig lösning på ett av straffrättens svåraste dilemman. Sedan HD ändrade praxis har frågan ändå aktualiserats om man kan skylla på berusningen och gå fri. Asp och Ulväng menar att effekten på kommande domar inte kommer bli så dramatiska som gjorts gällande för. De anmärkningsvärda fall där HD:s nya praxis verkligen ger avtryck kommer, som Asp och Ulväng också hävdar, inte vara särskilt många. Omständigheterna i "rusdomen" och "samurajsvärdsålet" var onekligen säregna och den typen av frågor som målen aktualiserade är med största sannolikhet inget som domstolarna kommer behöva ta ställning till var och varannan vecka. För att det ska bli problematiskt att bevisa gärningsmannens uppsåt inför en domstol ska det handla om en så pass kraftigt berusad person att tillståndet betraktas som nästintill psykotiskt. Dessutom ska oaktsamhetsbrotten, som uppsatsen inte haft möjlighet att behandla i någon större utsträckning, inte glömmas bort. Det ska även uppmärksammas att domstolen allt som oftast kommer kunna fastställa gärningsmannens uppsåt i vissa delar av en brottslig gärning och på så sätt utdöma straff för gärningen.

Trots det ovan anförda vore det inte särskilt genomtänkt att stoppa huvudet i sanden och helt ignorera den problematik som Leijonhufvud och Wennberg gör gällande. De mål som kommer påverkas av HD:s nya praxis kommer med största sannolikhet inte vara särskilt många till antalet. I teorin kan det dock vara så att en gärningsman frias från brott om personen i fråga inte har några minnesbilder från incidenten och beträffande sexualbrott kan rättsläget mycket väl ge upphov till problem som HD inte räknat med. Ett exempel som kan

lyftas fram är när uppsåtsbedömningen används på en kraftigt berusad gärningsman som står åtalad för våldtäkt. Man kan även tänka sig att fall där en berusad gärningsman hävdar putativt nödvärn och går fri från straffrättsligt ansvar om invändningen låter trovärdig och om övervåld inte brukats.

Med allt i beaktande kan man trots allt fråga sig om dagens reglering verkligen är så tillfredställande som gjorts gällande för. De stora frågorna hänger på något olustigt sätt kvar i luften. Kan man verkligen skylla på berusningen och gå fri från straff och vad händer när bedömningen tillämpas på berusade våldtäktsmän? Det kanske helt enkelt är så att vi får avvakta för att verkligen kunna se effekten av HD:s nya praxis. Känslan är dock att sista ordet inte är sagt beträffande brott begångna under självförvållat rus. Dagens rättsläge verkar klart mer förenligt med rättsstaten Sverige, men svaret på frågan om det var bättre förr, det får framtiden ge oss.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Ds 2001:31 *Ombändertagande av berusade personer enligt LOB*

Prop. 1962:10 *Förslag till brottsbalk* – Del B

SOU 1953:14 *Förslag till brottsbalk*

SOU 1996:185 *Straffansvarets gränser* – Del I

SOU 1996:185 *Straffansvarets gränser* – Del II

SÖ 1952:35 *konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna*

Litteratur

Monografier

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, uppl. 2, Iustus förlag AB, Uppsala, 2013.

Häthén, Christian, *Stat och straff*, uppl. 2, Studentlitteratur, Lund, 2014.

Modéer, Kjell Å, *Historiska rättskällor i konflikt*, uppl. 3, Santérus förlag, Stockholm, 2010.

Wennberg, Suzanne, *Introduktion till straffrätten*, uppl. 10, Norstedts juridik, Stockholm, 2014.

Wetter, Folke, *Straffansvar vid rus*, Juridiska fakultetens i Uppsala minnesskrift 1929, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1929.

Artiklar

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Täckningsprincipens ABC*, I: Juridisk publikation nr. 2, 2009.

Ericsson, Niklas, *Jakten på det goda ruset*, I: Spiritus Skriftserie från vin & sprithistoriska museet, nr. 8, 2006.

Johansson, Lennart, *Systemen lagom*, I: Spiritus, Skriftserie från vin & sprithistoriska museet, nr. 3, 2001.

Jägerskiöld, Stig, *Straffansvar vid rus – en rättshistorisk studie*, I: Svensk juristtidning 1965.

Leijonhufvud, Madeleine m.fl. *En diskussion om den s.k. rusdomen NJA 2011 s. 563*, I: Svensk juristtidning 2012.

Strahl, Ivar, *Straffansvar vid rus*, I: Svensk juristtidning 1965.

Ulväng, Magnus, *Straffansvar vid självförvällat rus m.m.*, I: Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet nr. 3, 2011/12.

Wennberg, Suzanne, *Berusade eller drogade personers ansvar för brott – ny praxis på avvägar*, I: Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet nr. 4, 2011/12.

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1973 s. 590

NJA 1980 s. 725

NJA 2011 s. 563

NJA 2012 s. 45